

Karşılaştırmalı Türk-Azerbaycan Atasözlerinde Aile ve Akrabalık İlişkileri

Family and Kinship Relations in Comparative Turkish Azerbaijani Proverbs

Lale Bayramova

İstanbul Üniversitesi, Türkiye

Abstract: Proverbs, one of the bearers of the oral culture, reflect the culture of the community to which they belong. Family and kinship relations are of great importance in Turkish culture, and this factor is visible in proverbs. More particularly, Turkey Turkish and Azerbaijani Turkish have been evaluated in terms of the proverbs on kinship relations in the study, and the similarities tried to be identified between those proverbs in terms of vocabulary and semantics. Turkish sources such as *Türkiye Türkçesinde Atasözleri* (Turkish Proverbs) by Nurettin Albayrak and *Sınıflandırılmış Türk Atasözleri* (The Classified Turkish Proverbs) by Metin Yurtbash were used as main references to determine the proverbs on kinship in both dialects, Halik Rzayev's, Abulqasim Huseyinzadeh's and Celal Beydili's books were adopted as another reference for proverbs on the same subject in Azerbaijani Turkish.

The findings on proverbs related to kinship obtained in the comparative study of both dialects will contribute to the cultural cohesion not only between the two dialects, but other Turkish family of languages.

Key words: Azerbaijan, Turkey, Turkic, Family and Kinship, Turkish family.

Giriş

Bir dili konuşan bireylerin maddi ve manevi kültürünü, başka toplumlarla ilişkilerini, değer yargılarını yansıtan söz varlığı; sadece dildeki sözcükleri değil kalıp sözler, deyimler, terimler, atasözleri gibi birçok anlatım kalıbını içermektedir. Bu bağlamda, söz varlığı içinde yer alan, toplumun türlü konulardaki deneyimlerini gösteren ve o dilin anlatım gücünü somutlaştıran atasözleri de üretildiği toplumun kültürünü yansıtmaktadır (Aksan, 2006, 181).

Azerbaycan atasözlerinin ilk araştırmacılarından Ebülğasım Hüseyinzade atasözlerini: “Hayatın çeşitli meselelerine dair ibret verici, kısa, hikmetli sözler” başka bir deyişle “halkın tecrübesini yansıtan ifadeler” şeklinde tanımlamaktadır (Hüseyinzade, 1981, 5).

Mensubu olduğu milletin toplumsal düzeni, sosyal yaşam şartları ve medeniyet seviyeleri hakkında kültürel yapının oluşturulmasında büyük katkı sağlayan atasözlerinin incelenmesi ait olduğu toplumun milli kimliği hakkında önemli verilere ulaşılmasını sağlayacaktır. Bu bağlamda Türk atasözlerinin incelenmesi Türk toplumlarının temel söz varlığına, nesilden nesile aktarılmış gelenek ve göreneklerine ulaşmamıza katkı sağlarken aynı zamanda karşılaştırmalı lehçe çalışmalarında önemli bulgular elde etmemize yardımcı olacaktır.

Tarih boyunca üç kıtaya yayılarak birbirilerinden uzak mesafelerde yaşayan Türk aileleri bu süre zarfında farklı yaşam tarzları

ve mücadeleleri geçirmiş, bu tecrübeleri sonucunda elde ettikleri deneyimlerini atasözleri vasıtasıyla günümüze kadar ulaştırmışlar.

Çalışmamızda Altay dil ailelerinin oğuz dil grubunda yer alan iki Türk lehçesi Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesindeki akrabalık ilişkileri ile ilgili atasözlerindeki ortak ve benzerliklerden yola çıkarak iki lehçe arasında aynı zamanda Türk aileleri arasında kültürel birliği göstermeye çalışacağız.

Bilindiği üzere, Azerbaycan Türkçesi İran'a yakınlığından dolayı pek çok Farsça kelime barındırırken, yirminci asırdan itibaren ise Sovyet istilasası ile Rusçanın etkisi altında kalmıştır. Türkiye Türkçesi ise bilhassa ses yapısı ve kelime hazinesi bakımından Arapçanın etkisi altında olmuştur. Ancak tüm bu faktörler birlikte Türk toplulukları kurduğu sağlam aile yapısı sayesinde sosyal yapı, kültür ve geleneklerini asırlarca korumayı başarmışlar.

Akrabalık genel olarak Türkçe Sözlük'te; kan bağıyla birbirine bağlı olan kimseler (*Türkçe Sözlük*, 2011, 72) ve hısımyani evlilik yoluyla aralarında bir ilişki, bir yakınlık doğan kimseler (*Türkçe Sözlük*, 2011, 1095) olmak üzere ikiye ayrılırken, Türk Dünyası Aile ve Akrabalık Terimleri Sözlüğü'nde; "Baba soyundan yakınlığı olan aileler" (Binler, 2007, 22) olarak tanımlanmaktadır.

Türk toplumlarında akrabalık ilişkileri tarihin her döneminde büyük önem taşımış; mutluluğun paylaşmasında, problemlerin çözümünde sıkıntı ve kederin göğüslenmesinde büyük güç olarak görülmüştür. Kur'an-ı Kerim ayetlerinde önemle vurgulanan akrabalık ilişkileri: "*Akraba akrabanın etini yese de kemiğini dışarıya atmaz*", "*Ciğer akraba*", "*Ağaç düşer (de) yakınına yaslanır*" şeklindeki Türk atasözlerinde de yerini almıştır.

Azerbaycan ve Türk atasözlerinden yola çıkarak yapılan çalışmada her iki kültürün atasözlerinde detaylı adlandırma ile karşılaşılmış başlıca akrabalık terimleri şu şekilde sınıflandırılmıştır: baba, peder "*ata*", anne, valide "*ana*", abla, kız kardeş "*bacı*", abi, erkek

kardeş “*qardaş*”, dede, büyük baba “*baba*”, anneanne, babaanne nine “*nene*”, amca “*emi*”, hala “*bibi*”, teyze “*xala*”, dayı “*dayı*”, enişte “*yezne*”, yenge, damat “*küreken*”, kaynana “*qaynana*.”

Bu iki Türkçenin akrabalık ilişkilerinin isimlendirilmesinde Türkiye Türkçesinde büyüklük küçüklük farkının özellikle belirtilerek büyük erkek kardeş için “*ağabey*” ve büyük kız kardeş için “*abla*”, küçük için “*küçük kardeş*” sınıflandırılması yapılırken, Azerbaycan Türkçesinde böyle sınıflandırmanın olmaması, “*yenge*” kelimesinin Azerbaycan Türkçesinde anlam daralmasına uğrayarak sadece gelinin yardımcısı anlamını ifade etmesi, Arapçadan Türkçeye girmiş olan (Ar. hale) aslında “*annenin kız kardeşi*” anlamına gelen “*hala*” kelimesinin Azerbaycan Türkçesinde aynı anlamda kullanılırken Türkiye Türkçesinde anlam değişikliğine uğrayarak “*babanın kız kardeşi*” anlamından kullanılması gibi detay farklarına rağmen, akrabalık bağı taşıyan üyelerin görev ve fonksiyonlarının genelde aynı olarak değerlendirilmiştir.

Çalışmada daha kesin verilere ulaşabilmek adına Altay dil ailesinin iki önemli kolu; Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesindeki akrabalıkla ilgili atasözleri kaynak alınarak söz varlığı ve anlambilimsel olarak incelenmiş, böylece Altay dil aileleri arasında kültürel benzerliklerin tespit edilmesinde bir nebze faydalı olmaya çalışılmıştır.

Altay dil ailelerinde aile ve akrabalık ilişkileri tarihin en eski dönemlerinden itibaren önem taşımış, zengin akrabalık ilişkileri atasözlerinde kapsamlı olarak incelenmiştir. Cinsiyetler arası farkların ve iktidar ilişkilerinininşa edildiği bir mekân olarak kadın ve erkek cinsinin çocukluktan itibaren sosyal ve toplumsal rolleri kazandığı, eğitildiği, toplumsal ve kültürel bilgi aktarımının en etkili bir şekilde yapıldığı ortam olan aile “sosyal bir sistem” olma özelliği göstermektedir (Sezal, 2002, 172). Toplumsal ilişkileri kurucu ve düzenleyici olan bu sistem *kadına*; “anne, eş, kız evlat, kardeş, hala, teyze, yenge, nine, kaynana

vb”, *erkeğe*; “baba, koca, erkek evlat, kardeş, amca, dayı, enişte, dede vb.” roller yüklemiştir.

Karı-koca, evlilik.

Türk atasözlerinde yuvayı kurma, devamlılığını sağlama gibi eylemlerin büyük ölçüde kadınla temsil edildiği görülmektedir. Bu bağlamda Türk ailelerinde kadının üzerinde düşen görevler ve beklentiler erkeğe nispette daha fazla olmuş, aileyi aile yapan temel unsur kadın olarak değerlendirilmiştir:

AT: “Evi abad edən arvaddır–TT:Evi, ev eden kadındır”

AT: “Arvadsız ev, susuz dəyirman- TT: Kadınsız ev, parasız kasaya benzer.”

Erkeğin toplum içinde kimliğini kanıtlamasında kadın temel etken olarak değerlendirilmekle birlikte Türk toplumlarında karı koca ilişkilerini ele alan atasözlerinin bir kısmı erkeği bir adım önde tutmuş, kadının toplum içinde değerini kocasına “iyi bir eş” olma şartına bağlamıştır:

AT: “Arvadı bəd olanın saqqalı tez ağarar- TT: Avradı bed olanın sakalı tez ağarır.”

AT: “Arvad var ev yığar, arvad var ev yıxar- TT: Kadın var ev yapar, Kadın var ev yıkar.”

Türk atasözlerinde karı koca ilişkisinde erkeğin kadın üzerinde gözle görülür otoritesi söz konusudur. Fakat bu üstünlük genellikle erkeğin güç ve yapı olarak kadından üstün olması, kadına sahip çıkması ve onun üzerinde sorumluluğu ve dolayısı ile evin reisi konumu ile açıklanmaktadır:

AT: “Arvadin şamdani qızıldan da olsa, şamı yandıran kişidir-

TT: Kadının şamdani altın olsa, mumu dikecek erkektir.”

AT: “Arvadı ər saxlar, suyu vər-TT: Kadını eri saklar, peyniri deri saklar.”

Türk ailelerinde erkeğin ailede rolünün önemini belirten: *AT: “ Örsiz arvad – cilovsuz at- TT: Ersiz avrat, yularsız at”, “Eri*

olmayanın, yeri olmaz”, “*Horoz kadar kocan olsun, harman kadar yerin olsun*” atasözlerine karşılık olarak, kadını yücelten; “*Kadınsız hane, kuşsuz kafese benzer*”, “*Kadınsız ev olmaz*”, “*Ocağın yakışığı odun, evin yakışığı kadın*”- AT: “*Arvadsız ev, susuz dəyirma*” atasözlerinin sayıda az değildir.

Aile ilişkilerine önem verilen Türk ailelerinde bu bakımdan karı koca ilişkisi atasözlerinde genellikle birbirilerini tamamlayan unsurlar olarak değerlendirilmektedir:

AT: “*Arvad evin iç divarıdır, kişi çöl divarı*”, “*Kişi fəhlədir, arvad – bənnə!*”, “*Arvad evin süpürgəsi, kişi evin xəkəndəzi*”, “*Arvad, sən içəridən, mən bayırdan – yaxşı ev tikərik*”, “*Ər axar çaydır, arvad isə - bənd!*.”

TT: “*Erkek getirmeyi, kadın yetirmeyi*”, “*Er getiri, avrat yetiri*”, “*Erkek vefakar, kadın cefakar olmalı.*”

Anne Baba.

Türk ailelerinde kadın ve erkeğin en önemli statüsü anne ve baba rolleri olarak görülmektedir. Türk atasözlerinde cinsiyet yaklaşımında annenin rollerinin babaya nazaran daha fazla olduğu, babanın rollerinin anneyle kıyaslamada zayıf kaldığı gözlemlenmektedir. Anne çocuk yetiştirmek, özellikle de kız çocuğuna örnek olmak gibi görevler gibi çeşitli görevler yüklenmektedir. Bu bakımdan sabrı ve fedakarlığı ile her iki kültürde de en yüksek mertebede tutulan, hakkı ödenmez ve rızası alınması gereken kişi olarak atasözlerinde yer almıştır:

AT: “*Ağlarsa anam ağlar, qalanı yalan ağlar*”-TT: “*Ağlarsa anam ağlar, kalanı yalan ağlar.*”

AT: “*Ana haqqı – tanrı haqqı*”- TT: “*Ana hakkı, Tanrı hakkı.*”

AT: “*Anadan yaxşı yavər olmaz*”, “*Anadan əziz yənə anadır*”-

TT: “*Ana gibi yâr olmaz.*”

Fakat annenin daha baskın olması babanın sevilip sayılmadığı anlamına gelmemektedir. Annenin çocuk üzerinde üstlendiği roller kadar babanın rolleri de önem arz etmektedir. Ailede disiplini sağlamak, evi

geçindirmek, özellikle erkek çocuk eğitimi gibi rolleri ile baba da anne gibi güven duyulan, saygı gösterilen kişi olarak değerlendirilmektedir:

AT: “Atamın öldüyünü bilsəydim, duz ilə dəyişdirərdim- TT: “Babamın öleceğini bilseydim tuz ile değiştirirdim.”

AT: “Ata nəsihətin tutmayan peşman olar- TT: Baba nasihati tutmayan pişman olur.”

AT: “Ata evin Allahıdır- TT: Ata hakkı, Tanrı hakkıdır.”

Erkek çocuklarının toplumda kişilik olarak gelişmesinde etkin role sahipolan baba, Türk atasözlerinde genelde miras konusu ile ele anılmaktadır:

AT: Ata malından mal olmaz-TT: Ata malı mal olmaz.

AT: Ata malı tez tükənər- TT: Baba malı tez tükenir.

AT: Ata biliyi ilə adam adam olmaz- TT: Baba bilgisi ile adam adam olmaz.

AT: Atanın sənəti oğula mirasdır- TT: Atalar sanati oğlana mirastır.

Kız ve Erkek Evlat

Geleneksel Türk kültür yapısında çocuk, aile olmanın temel göstergelerinden biri olarak değerlendirilmektedir (Akbalık, 2013). Babakımdan çocuk muhakkak sahip olunması gereken ve hayata renk ve zenginlik katan bir değer olup görülmekte, çocuksuz bir aile eksik aile olarak değerlendirilmiştir:

AT: Balalı ev - bazar, balasız ev – məzar- TT: Balalı ev Pazar, balasız ev mezar.

AT: Bala ciyər ətidir- TT: Çocuk ciğer etidir.

Türk ailelerinde kız ve erkek evlada yaklaşımda ayrımlar söz konusu olmuş, bu farklar belirgin olarak atasözlerine de yansıtılmıştır. Türk atasözlerinde erkek çocuğunun değeri, kız çocuğuna göre daha yüksektir (Özkan-Gündoğdu, 2011, 1141).

Türk kültürünün en önemli kaynaklarından biri olan Dede Korkut kitabında da çok güçlü bir oğul algısı vardır. Anlatının

mukaddime kısmında "...Oğulbabadan görmeyince sofraya çekmez. Oğul babanın yerine yetişenidir, iki gözünün biridir. Devletli oğul olsa ocağıninkorudur." (Ergin, 1999, 16) atasözlerinden de anlaşıldığı üzere ataerkil düzenin egemen olduğu Türk ailelerinde erkek çocuk her zaman daha çok istenen çocuk olmuştur.

Erkek evlatındaha fazla tutulmasının başlıca nedeni olarak soy devamlılığı güvencesi olarak değerlendirilebilir. Bu bakımdan Türk atasözlerinde erkek çocuk eğitiminde daha fazla sorumluluğa sahip babanın oğlundan temel beklentisi ailesine ve mirasına sahip çıkarak soyunu layıkıyla devam ettirmesi doğrultusundadır:

AT: "Oğul yönlü olsa neynir ata malını, yönsüz olsa neynir ata malını?!- TT: Oğlun iyi mi, neleyeceksin malı; oğlun kötü mü, neleyeceksin."

AT: "Ata oğula öyrədər taxıl biçməyi, ana qızına öyrədər süfrə açmağı- TT: Oğlan babadan görür at oynatmasını, kız anadan görür sofraya donatmasını."

Geleneksel toplum yapılarında erkek çocuk kız çocuğuna tercih edilmekle birlikte kız çocuğunun varlığı da Türk atasözlerinde sevinç ifade etmektedir:

AT: "Bir anaya bir kız, bir kəlləyə iki göz", "Kız kapısı, sultan kapısı", "Qızıdır – qızıl parçası, torpağa düşən parıldar."

TT: "Bir anaya bir kız, bir kafaya bir göz (yeter)", "Kız evi, umut evi; oğlan evi, unut evi", "Kız evi, vezir evi", "Kıza iki kurban, oğlana bir kurban."

Dayı- Amca

Türk toplumunda dayı ile amca kıyaslaması yapıldığında dayı daha çok *sevilen* taraf olarak değerlendirilmektedir:

İt ataya benzer, er dayıya (Er dayıya, it ataya), Igid oğul dayısına çəkər,

Dayısı olan dayısına inanar (Dayısı olan, dayısına yanaşır),

Dayı tikən körpünü su aparmaz,

Dayıya yeğen gerek, gemiye yelken kürek” atasözlerinde dayı yeğenlerinin korunması hususunda güç ve güveni simgelemektedir.

“*Amca baba yarısıdır*”, “*Darğa əmimdir daha nə gəməmdir?*” atasözünün tersine, hem Türkiye Türkçesi atasözlerinde hem de Azerbaycan Türkçesi atasözlerinde amca ile ilgili: *Dayı ilə dağ dolan, əmi ilə bağ dolanma* (Dayı ile dağı gez, emmi ile bağı gezme), *Dayılar yeğenleri yükseltir, amcalar batırır*” olumsuz atasözlerinin varlığı söz konusudur.

Bu ise geleneksel Türk ailelerinde babadan çekinilmesi, baba tarafına da biraz korku ve mesafe ile yaklaşılmasından kaynaklanmaktadır. Anneye ise daha yakın olduğundan çocuk kendini annenin akrabalarına içgüdüsel olarak daha yakın hissetmektedir.

Teyze- Hala

Türk ailelerinde kız kardeşler arasındaki bağ çocukları da etkilemekte, “*Teyze anne yarısı*” olarak görülmektedir. Bu bakımdan teyze ile ilgili daha fazla atasözünün varlığına raslanmaktadır:

AT: “*Bacı oğlunu dayısı tanıdar, bacı qızını – xalası*”, “*Anası durub, xalasının ürəyi gedib*”, “*Xalamın saqqalı olsaydı, mən ona dayı deyərdim*”, “*Aləm aləm ilədir, kor qız xalam ilə*”, “*Xanım qız xalasına oxşar, yaxşı oğlan dayısına.*”

TT- “*Kel kız teyzesinin saçıyla övünür*”, “*Ekmek bezeden, kız teyzeden (anadan) belli olur*”, “*Teyze anne yarısıdır.*”

Türk toplumunda hala ve teyze kıyaslaması yapıldığında teyze daha fazla sevilip güvenilmekle birlikte hala ile ilgili “*Teyze sürekli size gelir; halaya ise kırk yılda bir misafirlğe gidilir*” atasözü dışında olumsuz anlamda kullanılan atasözlerine rastlanılmamaktadır. Hala ile ilgili her iki Türk lehçesinde var olan “*Ər dayıya, qız bibiyə çəkər- Er dayıya, kız halaya çeker*” atasözü tespit edilen tek atasözüdür.

Sonuç

Çalışmamızda Altay dil ailelerinden Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesindeki akrabalık ile ilgili atasözleri incelenmiş, bu

atasözlerine esasen akrabalık bağı taşıyan kişilerin toplum içinde rolleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Elde edilen sonuçlara esasen bu atasözlerinde karı koca dolayısıyla anne baba ailenin temel dayanağı, çocuk ise aileyi tamamlayan temel unsur olarak değerlendirilmiştir. Kız çocuğunun evlenip aileden ayrılması, erkek evladın ise soyu devam ettirmesi nedeniyle erkek evlat daha çok rağbet gören konumda yer almıştır. Ayrıca ataerkil Türk ailelerinde baba otoritesi nedeniyle çocuklar anne dolayısı ile anne tarafa kendini daha yakın hissetmiş buna bağlı olarak teyze ve dayı atasözlerinde üstün konumda değerlendirilmiştir.

Yapılan çalışma sonucundaiki Türk ailesinin akrabalık ilişkileri arasında benzerlikler yanısıra söz varlığı ve anlambilimsel açıdan benzerlikler tespit edilmiştir. Bu benzerlikler ise Azerbaycan ve Türk kültürel birliği ile birlikte genelde Altay Türk aileleri arasında kültürel birliğin sağlanmasında faydalı bir kaynak niteliği taşıyacağını düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Akbalık, Esra (Nisan 2013).** Türk Atasözlerinde Cinsiyet Algısı, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 36.
- Aksan, Doğan (2006).** Türkçenin Sözvarlığı , Engin Yayınevi, Ankara: (4. bs.),
- Albayrak, Nurettin (2009).** Türkiye Türkçesinde Atasözleri, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Binler, Mehmet Ziya (2007).** Türk Ailesi ve Akrabalık Terimleri Sözlüğü, s.22
- Ergin, Muharrem (1999).** Dede Korkut Kitabı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Hüseynzadə (1981).** Əbülqasım, Atalar Sözü, Yazıçı, Bakı.

Özkan, Bülent; Eda Gündoğdu (Summer 2011). Cinsiyet Bağlamında Türkçede Atasözleri ve Deyimler, Turkish Studies, 6 (3).

Rzayev Halıq Ağa Həsən Oğlu (2002). Atalar Sözü, I Cild, Nurlar Nəşriyyat. Sezal, İhsal, Toplum ve Aile Sosyolojiye Giriş, Martı Yayınları, Ankara, s.172.

Türkçe Sözlük (2011). Türk Dil Kurumu, Ankara.

Received 23 Oct 2017, Screened 1 Nov 2017, Accepted 20 Nov 2017.

